

DEMOGRAFSKI SLOM HRVATSKE: HRVATSKA DO 2051.

Anđelko AKRAP

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Trg J. F. Kennedyja 6, 10 000 Zagreb
aakrap@efzg.hr

Općepoznata je činjenica da Hrvatska već dugi niz godina bilježi vrlo nepovoljne demografske trendove. Sadašnji demografski procesi rezultat su dugoročnih prošlih kretanja i valja ih razmotriti pri tumačenju stanja i projiciranju budućih demografskih promjena. Prvo treba razmotriti kretanje broja stanovnika po županijama između popisa 1961. i 2011. godine kako bismo pokazali trend povećanja broja županija u kojima je smanjen broj stanovnika. U okviru toga uočiti ćemo županije koje su bilježile naglašen porast broja stanovnika zbog useljavanja. Drugo, učiniti ćemo projekcije stanovništva za županije, pretpostavljajući nastavljanje recentnih demografskih trendova, što znači da i dalje neće biti društvene intervencije u područje fertiliteta, a ni politike ekonomskog razvoja s naglašenim prostornim aspektom. Dakle, projekcije će predložiti realan ishod sadašnjih demografskih procesa. Treći je cilj utvrditi je li točna često isticana tvrdnja da Hrvatska slijedi demografske trendove prisutne u većini razvijenih europskih država. Kako bismo shvatili važnost razmatrane problematike, valja imati u vidu trenutne demografske trendove. Posljedice dugoročnoga niskog fertiliteta i k tomu preko jednog stoljeća iseljavanja iz Hrvatske već su se duboko ukorijenile i očite su: dugogodišnje smanjivanje ukupnog broja stanovnika, prirodno smanjenje, demografsko starenje, nedostatak radne snage na već dugo depopulirajućim prostorima, problem skrbi o starijim samačkim kućanstvima na velikom rijetko naseljenom prostoru, problem mirovinskog, zdravstvenog i sustava socijalnog osiguranja i već dugogodišnji ekonomski pad. Navedeno pokazuje aktualnost razmatrane tematike.

Kretanje broja stanovnika u županijama od 1961. do 2011.

Prema metodologiji koja se koristila u popisima 1971., 1981. i 1991. godine, a u nešto modificiranom obliku i u popisu 2001. godine, ukupno stalno stanovništvo Hrvatske sastojalo se od dvaju kontingenata: stanovništvo koje je imalo prebivalište u Hrvatskoj (u statističkim publikacijama vodilo se pod nazivom »stanovništvo u zemlji«) i stanovništvo koje je živjelo u inozemstvu ali se popisalo kao stanovništvo naselja za koje je izjavilo da mu je mjesto stalnog prebivališta u Hrvatskoj (u statističkim publikacijama vodilo se pod nazivom »osobe na privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji ondje borave«). Dugo se podržavala iluzija da je zapošljavanje u inozemstvu privremeno. Usporedna istraživanja temeljena na iskustvu prijašnjih iseljavanja iz Hrvatske i drugih europskih zemalja pokazivala su da »privremena« emigracija velikim dijelom prerasta u trajnu.¹ Tako se od popisa 1971. do popisa 2001. godine, uključivanjem hrvatskih državljana popisanih u inozemstvu u ukupan broj stanovnika kao da žive u Hrvatskoj, oblikovala fiktivna demografska slika, osobito za prostore s kojih je bilo najviše iseljenih u inozemstvo.² Zahvaljujući popisanim koji žive u inozemstvu između popisa 1961. i 1971. godine sedam županija je imalo fiktivan porast. Bilo je povratnika s rada u inozemstvu ali je njihov broj više nego nadoknađen novim iseljenicima. S druge strane, stvarao se i fiktivno povoljniji prirodni prirast: djeca hrvatskih državljana rođena u inozemstvu koja su ondje ostala i živjeti ubrajana su u živorođene u Hrvatskoj. Da bi se dobila realna demografska slika i omogućila usporedivost s popisom iz 2001. godine, treba iz popisa od 1971. do 2001. isključiti popisane u inozemstvu. Podatci o broju stanovnika za županije dostupni na stranicama Državnog zavoda za statistiku za popise iz 1971., 1981., 1991. i 2001. godine nisu usporedivi s popisima prije 1971. godine kao ni s popisom iz 2011. godine. Dosljedno međunarodnoj metodologiji, u popis iz 2011. godine u ukupan broj stanovnika Hrvatske i županija nisu uključeni hrvatski državljani koji imaju prebivalište u inozemstvu. U Tablici 1. broj stanovnika u županijama prema popisima stanovništva od 1961. do 2011. godine sveden je, primjernim metodološkim postupkom, na usporedivost.³ Od popisa stanovništva 1961. godine u Hrvatskoj se ubrzano oblikuju, i postaju sve

¹ Usp. Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo SR Hrvatske – Studije*, Zagreb, 1971., 80.

² Usp. Anđelko AKRAP, Zapošljavanje u inozemstvu i prirodna depopulacija seoskih naselja, u: *Društvena istraživanja*, 13 (2004.) 4–5, 675–699.

³ O metodologiji procjene vidi: Anđelko AKRAP, Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija 1961. – 2011., u: Vlado PULJIZ – Josip TICA – Davorko VIDOVIĆ (ur.), *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za Hrvatsku migracijsku strategiju*, Zagreb, 2014., 25–71.

snažnijeg utjecaja, činitelji ukupne i prirodne depopulacije. Politika gospodarskog razvoja provedena odmah nakon Drugoga svjetskog rata dodatno je ubrzala povijesno naslijeđen neravnomjeran prostorni razmještaj stanovništva. Sve to treba povezati s izostajanjem odgovarajuće društveno usmjeravane prostorne politike gospodarskog razvoja s čime su u vrlo tijesnoj povezanosti demografska kretanja. Do sredine XX. stoljeća završile su agrarne kolonizacije kao dominantan činitelj u preraspodjeli stanovništva između siromašnih agrarno prenapućenih i plodnom zemljom bogatih hrvatskih područja tijekom prve polovice XX. stoljeća. Kolonizacijska su područja gospodarski napredovala dok je osnovni izvor egzistencije bila poljoprivreda. Postupnom dominacijom izvan poljoprivrednog sektora nekad bogata Slavonija postaje naglašeno emigracijska. Ruralni egzodus inicirao je jake depopulacijske tendencije na velikom prostoru Hrvatske.

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika u Hrvatskoj i županijama prema popisima od 1961. do 2011. – bez popisanih u inozemstvu 1971., 1981., 1991. i 2001. godine

Županija/popis	Broj stanovnika u Hrvatskoj (»u zemlji«) – bez popisanih u inozemstvu					
	1961.*	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.*
Zagrebačka	233.875	218.493	246.841	266.393	293.270	317.606
Krapinsko-zagorska	168.952	154.625	148.998	143.406	137.562	132.892
Sisačko-moslavačka	255.635	245.095	243.589	239.448	176.286	172.439
Karlovačka	202.431	178.333	174.437	167.985	133.525	128.899
Varaždinska	179.905	176.696	180.954	181.143	177.340	175.951
Koprivničko-križevačka	143.019	132.442	128.145	123.736	120.276	115.584
Bjelovarsko-bilogorska	167.599	150.212	143.177	137.510	127.866	119.764
Primorsko-goranska	240.621	261.424	295.937	311.116	290.642	296.195
Ličko-senjska	118.329	99.700	86.768	76.452	50.651	50.927
Virovitičko-podravska	127.512	109.496	102.495	98.999	90.031	84.836
Požeško-slavonska	99.340	95.652	93.597	92.300	80.389	78.034
Brodsko-posavska	154.309	153.727	157.956	162.418	163.489	158.575
Zadarska	174.957	171.841	180.936	190.121	153.212	170.017
Osječko-baranjska	328.965	329.662	337.442	344.187	313.406	305.032
Šibensko-kninska	164.757	151.451	144.728	141.096	107.469	109.375
Vukovarsko-srijemska	193.224	202.563	211.437	214.658	186.185	179.521
Splitsko-dalmatinska	339.686	364.764	414.327	439.026	434.022	454.798
Istarska	176.838	172.269	185.920	199.861	196.451	208.055
Dubrovačko-neretvanska	99.593	102.820	112.441	119.524	116.741	122.568
Međimurska	112.073	102.817	107.128	110.256	109.505	113.804
Grad Zagreb	478.076	595.805	693.886	739.414	741.896	790.017
Republika Hrvatska	4.159.696	4.169.887	4.391.139	4.499.049	4.200.214	4.284.889

Panel diskusija – Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051.

Županija/popis	Indeksi kretanja broja stanovnika u Hrvatskoj (»u zemlji«) – bez popisanih u inozemstvu (1961. = 100,0)					
	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Zagrebačka	100,0	93,4	105,5	113,9	125,4	135,8
Krapinsko-zagorska	100,0	91,5	88,2	84,9	81,4	78,7
Sisačko-moslavačka	100,0	95,9	95,3	93,7	69,0	67,5
Karlovačka	100,0	88,1	86,2	83,0	66,0	63,7
Varaždinska	100,0	98,2	100,6	100,7	98,6	97,8
Koprivničko-križevačka	100,0	92,6	89,6	86,5	84,1	80,8
Bjelovarsko-bilogorska	100,0	89,6	85,4	82,0	76,3	71,5
Primorsko-goranska	100,0	108,6	123,0	129,3	120,8	123,1
Ličko-senjska	100,0	84,3	73,3	64,6	42,8	43,0
Virovitičko-podravska	100,0	85,9	80,4	77,6	70,6	66,5
Požeško-slavonska	100,0	96,3	94,2	92,9	80,9	78,6
Brodsko-posavska	100,0	99,6	102,4	105,3	105,9	102,8
Zadarska	100,0	98,2	103,4	108,7	87,6	97,2
Osječko-baranjska	100,0	100,2	102,6	104,6	95,3	92,7
Šibensko-kninska	100,0	91,9	87,8	85,6	65,2	66,4
Vukovarsko-srijemska	100,0	104,8	109,4	111,1	96,4	92,9
Splitsko-dalmatinska	100,0	107,4	122,0	129,2	127,8	133,9
Istarska	100,0	97,4	105,1	113,0	111,1	117,7
Dubrovačko-neretvanska	100,0	103,2	112,9	120,0	117,2	123,1
Međimurska	100,0	91,7	95,6	98,4	97,7	101,5
Grad Zagreb	100,0	124,6	145,1	154,7	155,2	165,2
Republika Hrvatska	100,0	100,2	105,6	108,2	101,0	103,0

Broj stanovnika na razini županija u popisima stanovništva od 1961. do 2011. godine sveden je na usporedivost korištenjem statističkih izvora: REPUBLICKI ZAVOD ZA STATISTIKU SR HRVATSKE, Zagreb: *Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971.*, Dokumentacija 132, 1972.; *Stanovništvo po općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 501, 1982.; *Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 553, 1984.; *Popisi stanovništva 1971. i 1981. Stanovništvo po zajednicama općina i općinama*, Dokumentacija 569, 1989.; SAVEZNI ZAVOD ZA STATISTIKU SFR JUGOSLAVIJE, Beograd: *Stanovništvo, delatnost: rezultati po naseljima i opštinama*, X, 1974.; *Stanovništvo, etnička, prosvetna i ekonomska obeležja stanovništva i domaćinstava prema broju članova: rezultati po opštinama*, VI, 1974.; *Stanovništvo i domaćinstva u 1948., 1953., 1961. i 1971. i stanovi u 1971: rezultati po naseljima i opštinama*, VII, 1975.; DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE HRVATSKE, Zagreb: *Aktiono stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti po naseljima*, Dokumentacija 885, 1994.; *Stanovništvo u zemlji i inozemstvu po naseljima*, Dokumentacija 911, 1996.; *Statistički ljetopis 1995.*; *Popis stanovništva 2001.* [Podatci publicirani na CD-u, 2003.]; *Popis*

stanovništva 2011., dostupno online na: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm>.

Tablica 2. Udio pojedinih županija u ukupnom stanovništvu Hrvatske (Hrvatska = 100,0)

Županija/popis	Udio u ukupnom broj stanovnika u Hrvatskoj (»u zemlji«) – bez popisanih u inozemstvu – Hrvatska = 100,0					
	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Zagrebačka	5,6	5,2	5,6	5,9	7,0	7,4
Krapinsko-zagorska	4,1	3,7	3,4	3,2	3,3	3,1
Sisačko-moslavačka	6,1	5,9	5,5	5,3	4,2	4,0
Karlovačka	4,9	4,3	4,0	3,7	3,2	3,0
Varaždinska	4,3	4,2	4,1	4,0	4,2	4,1
Koprivničko-križevačka	3,4	3,2	2,9	2,8	2,9	2,7
Bjelovarsko-bilogorska	4,0	3,6	3,3	3,1	3,0	2,8
Primorsko-goranska	5,8	6,3	6,7	6,9	6,9	6,9
Ličko-senjska	2,8	2,4	2,0	1,7	1,2	1,2
Virovitičko-podravska	3,1	2,6	2,3	2,2	2,1	2,0
Požeško-slavonska	2,4	2,3	2,1	2,1	1,9	1,8
Brodsko-posavska	3,7	3,7	3,6	3,6	3,9	3,7
Zadarska	4,2	4,1	4,1	4,2	3,6	4,0
Osječko-baranjska	7,9	7,9	7,7	7,7	7,5	7,1
Šibensko-kninska	4,0	3,6	3,3	3,1	2,6	2,6
Vukovarsko-srijemska	4,6	4,9	4,8	4,8	4,4	4,2
Splitsko-dalmatinska	8,2	8,7	9,4	9,8	10,3	10,6
Istarska	4,3	4,1	4,2	4,4	4,7	4,9
Dubrovačko-neretvanska	2,4	2,5	2,6	2,7	2,8	2,9
Međimurska	2,7	2,5	2,4	2,5	2,6	2,7
Grad Zagreb	11,5	14,3	15,8	16,4	17,7	18,4
Republika Hrvatska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Dugoročno je politika prema selu imala višestruko negativne gospodarske i demografske učinke. S jedne strane pridonijela je još većoj neravnomjernosti prostornog razmještaja stanovništva, a s druge strane ubrzanijem snižavanju fertiliteta.⁴ Brz populacijski rast, za hrvatske uvjete velikih gradova kao

⁴ Odlazak seoskog stanovništva u gradove i u inozemstvo utjecao je i na promjenu stava o poželjnom broju djece u obitelji. Istraživanja pokazuju da je prvi naraštaj deagrariziranog radništva nastojao odbaciti ono što bi ga moglo vezati uz sociokulturalna obilježja seoskih patrijarhalnih porodica pa tako i u pogledu broja djece. Pod pritiskom novoga socijalnog okruženja manji je broj djece podrazumijevao veći odmak od društva podrijetla i »dobivanje legitimacije gradskog čovjeka«. Veći broj od dvoje djece nerijetko je etiketiran kao zaostalost. Nije se, dakle, u tome slučaju radilo o razvojem i životnim aspiracijama novooblikovanoj ljestvici životnih vrijednosti, već, naprotiv, o prevladavajućem stavu nove životne sredine. Usp. Anđelko AKRAP, Istraživanje činitelja fertiliteta

što su Zagreb, Split i Rijeka (Osijek gubi populacijsku dinamiku od 1960-ih) to uvjerljivo potvrđuje. Brz i prostorno neusmjeravan prijelaz iz agrarnog u industrijsko društvo temeljni je činitelj demografskog i gospodarskog zaostajanja velikog prostora u Hrvatskoj, što pokazuje kretanje broja stanovnika po županijama od 1961. do 2011. godine. Tijekom 1960-ih ne samo ruralni prostori izvan neposrednog okruženja velikih gradova nego i stanovništvo manjih gradova migriralo je prema velikim gradovima ili prema inozemstvu. U 1960-im ogromna masa seoskog stanovništva odlila se u dva migracijska smjera: jedan prema, ponajprije, velikim hrvatskim gradovima, a drugi prema inozemstvu. Od sredine 1960-ih do prvih godina 1970-ih iselilo je oko 300 000 osoba na »privremeni« rad u inozemstvo, od čega je oko 83% otišlo iz seoskih naselja.⁵ U 1980-im dominantno mjesto zauzimaju migracije prema velikim hrvatskim gradovima, a u 1990-im demografske su promjene pod snažnim učincima Domovinskog rata i s time povezanim unutarnjim i osobito vanjskim migracijama. U zadnjem međupopisnom razdoblju od 2001. do 2011. zabilježen je porast broja stanovnika za 2,5%. U spomenutom razdoblju Hrvatska je imala prirodno smanjenje i negativan saldo migracije pa se nije očekivao porast broja stanovnika. Na temelju rezultata popisa ne možemo utvrditi kako je došlo do tog porasta. Pretpostavljamo da se radi o popisanim stvarnim povratnicima ili o povratnicima u tzv. »u procesu povratka«, što znači da se nije dosljedno provodila propisana metodologija popisa stanovništva 2011. Sve županije koje su imale velika ratna razaranja imaju od početka Domovinskog rata do danas iznadprosječnu nezaposlenost, iseljavanje te prirodnu i ukupnu depopulaciju. Tablica 2 pokazuje da se u međupopisnom razdoblju od 1960. do 2011. godine dogodila preraspodjela stanovništva između imigracijskih i emigracijskih županija. Udio Grada Zagreba i Zagrebačke županije u stanovništvu Hrvatske porastao je između 1961. i 2011. godine sa 17,1 na 25,8%. Mjereno porastom udjela u ukupnom stanovništvu Hrvatske, nakon njih su Splitsko-dalmatinska županija i Primorsko-goranska županija. Za razliku od Zagreba, koji je impulse svojeg razvoja prenio na svoje okruženje, kod Splita i Rijeke to se odnosi na uski primorski pojas, dok su istodobno gotovo »usisali« stanovništvo iz svojega neposrednog kopnenog zaleđa. Blagi porast udjela u ukupnom stanovništvu zabilježile su još Istarska županija i Dubrovačko-neretvanska županija, a Brodsko-posavska i Međimurska županija zadržale su u promatranom razdob-

u Hrvatskoj, u: Anđelko AKRAP I DR., *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 2003., 142.

⁵ Usp. Anđelko AKRAP, Zapošljavanje u inozemstvu i prirodna depopulacija seoskih naselja, u: *Društvena istraživanja*, 13 (2004.) 4–5, 675–699.

lju isti udio u ukupnom stanovništvu Hrvatske. Presudnu ulogu u produbljivanju neravnomjernog razmjesta stanovništva u Hrvatskoj ima činjenica da su slabiju dinamiku demografskog porasta imali nešto veći ali ipak srednje veličine gradovi kao što su Slavonski Brod, Zadar, Karlovac, Pula, Šibenik, Varaždin, Vukovar, Vinkovci, Čakovec, Županja, Sisak, koji su trebali zadržati stanovništvo iz širega gravitacijskog područja. Stanovništvo iz najmanjih naselja selilo se prema najvećim središtima, zaobilazeći srednja naselja, odnosno srednje gradove.⁶ U Hrvatskoj su veliki prostori na kojima nije bilo rastućih gradova gospodarski koliko-toliko egzistirali a osnovni izvor egzistencije bila je tradicionalna poljoprivreda. Ekstreman primjer snažne prostorne depopulacije je najveća hrvatska županija Ličko-senjska s gustoćom naseljenosti od 9,5 stanovnika na km². Hrvatska nije oblikovala sustav većeg broja gradova, za hrvatske populacijske uvjete, srednje veličine koji bi razvojem izvan poljoprivrednog sektora gospodarstva postupno prihvaćali stanovništvo iz svojeg okružja koje se odlijeva iz poljoprivrede. To je glavni razlog sužavanja razvoja na sve manji i manji prostor i »proizvodnje viška stanovništva« u rijetko naseljenoj Hrvatskoj. Upravo je to bitno za razumijevanje sadašnjeg stanja i ujedno odgovor na pitanje: Zašto Hrvatska uvijek ima relativno visoku stopu nezaposlenosti?

Hrvatska do 2051. – projekcije ukupnog broja i dobnog sastava stanovništva

Za oblikovanje gospodarske, socijalne, obrazovne, zdravstvene i drugih makroekonomskih politika temeljne su projekcije stanovništva kako bi se osigurala dostatna prilagodljivost društva demografskim promjenama. Bitna odrednica spomenutih politika nije samo broj stanovnika već i dojni sastav. Projekcije stanovništva polaze od određenih hipoteza. Uz ostale hipoteze koje su korištene pri izradi projekcija ključna je ona koja pretpostavlja nastavljanje recentnih demografskih trendova, što znači da neće biti društvene intervencije u područje fertiliteta i politike ekonomskog razvoja s naglašenim prostornim aspektom. Trenutni odnos prema demografskoj problematici tu pretpostavku drži posve realnom. Osim toga i radikalno povoljniji odnos prema demografskoj problematici ne može u srednjem roku eliminirati negativne učinke dosadašnjih procesa, ali ih može ublažiti. Kao jedan primjer možemo uzeti priljev mladih u osnovnoškolsku dob, srednjoškolsku, studentsku i konačno na trži-

⁶ Usp. Stanko ŽULJIĆ, Razvoj sistema centara na prostoru SR Hrvatske, u: Ivan KREŠIĆ I DR., *Prilozi izgradnji naše prostorne teorije*, II, Zagreb, 1981., 23–53.

šte rada i tako slijedom pomicanja naraštaja u starije dobne skupine. Projekcije stanovništva polaze od ukupnog broja i dobno-spolnog sastava utvrđenog popisom stanovništva 2011. godine i serije vitalne statistike.⁷ S obzirom na velik broj analitičkih jedinca, razmotrit ćemo samo projicirane promjene ukupnog broja stanovnika na razini županija i promjene prema velikim dobnim skupinama za Hrvatsku. Projekcije polaze od dobno-spolnog sastava utvrđenog popisom iz 2011. godine prema kojemu sve županije imaju izrazito regresivan tip dobne strukture.

Tablica 3. Projekcija broja stanovnika po županijama do 2051. godine

Grad/županija	Broj stanovnika 2011. i projicirani do 2051. godine				
	2011.	2021.	2031.	2041.	2051.
Zagrebačka	317.606	324.867	327.532	325.986	321.871
Krapinsko-zagorska	132.892	128.879	123.207	115.566	106.798
Sisačko-moslavačka	172.439	150.230	126.037	99.367	71.784
Karlovačka	128.899	116.311	102.913	88.661	73.893
Varaždinska	175.951	172.553	166.621	158.221	148.008
Koprivničko-križevačka	115.584	111.481	106.128	99.124	91.206
Bjelovarsko-bilogorska	119.764	109.920	99.028	86.295	72.738
Primorsko-goranska	296.195	287.181	272.590	255.036	238.860
Ličko-senjska	50.927	43.577	36.630	29.710	22.715
Virovitičko-podravska	84.836	78.281	70.764	61.451	51.217
Požeško-slavonska	78.034	69.809	61.067	50.754	39.601
Brodsko-posavska	158.575	148.032	136.727	122.576	106.496
Zadarska	170.017	173.513	176.267	178.038	179.715
Osječko-baranjska	305.032	293.087	276.336	254.088	229.136
Šibensko-kninska	109.375	97.548	85.973	73.520	61.194
Vukovarsko-srijemska	179.521	165.647	150.177	131.398	110.394
Splitsko-dalmatinska	454.798	446.244	434.294	415.360	392.471
Istarska	208.055	205.481	199.256	190.885	182.207
Dubrovačko-neretvanska	122.568	120.614	118.241	114.560	110.238
Međimurska	113.804	111.459	107.488	101.644	94.256
Grad Zagreb	790.017	796.835	787.113	771.259	752.066
Hrvatska	4.284.889	4.151.550	3.964.385	3.723.497	3.456.866
Indeks 2051/2011. = 100,0					

⁷ Usp. Alica WERHHEIMER-BALETIĆ – Anđelko AKRAP, Prostorni aspekt demografskih potencijala u Hrvatskoj 2011. – 2051., u: Zoran KOVAČEVIĆ – Soumitra SHARMA (ur.), *Zbornik radova znanstvenog skupa Razvojni potencijali hrvatskog gospodarstva*, Zagreb, 2014., 19–51.

Zagrebačka	100,0	102,3	103,1	102,6	101,3
Krapinsko-zagorska	100,0	97,0	92,7	87,0	80,4
Sisačko-moslavačka	100,0	87,1	73,1	57,6	41,6
Karlovačka	100,0	90,2	79,8	68,8	57,3
Varaždinska	100,0	98,1	94,7	89,9	84,1
Koprivničko-križevačka	100,0	96,5	91,8	85,8	78,9
Bjelovarsko-bilogorska	100,0	91,8	82,7	72,1	60,7
Primorsko-goranska	100,0	97,0	92,0	86,1	80,6
Ličko-senjska	100,0	85,6	71,9	58,3	44,6
Virovitičko-podravska	100,0	92,3	83,4	72,4	60,4
Požeško-slavonska	100,0	89,5	78,3	65,0	50,7
Brodsko-posavska	100,0	93,4	86,2	77,3	67,2
Zadarska	100,0	102,1	103,7	104,7	105,7
Osječko-baranjska	100,0	96,1	90,6	83,3	75,1
Šibensko-kninska	100,0	89,2	78,6	67,2	55,9
Vukovarsko-srijemska	100,0	92,3	83,7	73,2	61,5
Splitsko-dalmatinska	100,0	98,1	95,5	91,3	86,3
Istarska	100,0	98,8	95,8	91,7	87,6
Dubrovačko-neretvanska	100,0	98,4	96,5	93,5	89,9
Međimurska	100,0	97,9	94,4	89,3	82,8
Grad Zagreb	100,0	100,9	99,6	97,6	95,2
Republika Hrvatska	100,0	96,9	92,5	86,9	80,7

Tablica 4. Broj stanovnika Hrvatske prema velikim dobnim grupama 2011. – 2051. godine (varijanta srednjeg fertiliteta i srednje migracije)

Hrvatska						
Dobne grupe	Broj stanovnika					Indeks 2051/2011 = 100,0
	2011.	2021.	2031.	2041.	2051.	
0 – 14 godina	652.428	600.622	527.491	464.412	420.669	64,48
15 – 64 godina	2.873.828	2.662.624	2.433.506	2.225.168	1.968.064	68,48
65+ godina	758.633	888.304	1.003.388	1.033.917	1.068.133	140,80
Ukupno	4.284.889	4.151.550	3.964.385	3.723.497	3.456.866	80,68
Struktura (u %)						
0 – 14 godina	15	14	13	12	12	
15 – 64 godina	67	64	61	60	57	
65+ godina	18	21	25	28	31	
Ukupno	100	100	100	100	100	

Na temelju porasta/smanjenja ukupnog broja stanovnika do 2051. godine županije se mogu razvrstati u pet skupina: prva, s dvije županije s

porastom broja stanovnika (Zadarska i Zagrebačka); druga, s osam županija koje imaju smanjenje ukupnog broja stanovnika od 0 do 20% (Grad Zagreb, Dubrovačko-neretvanska, Istarska, Splitsko-dalmatinska, Varaždinska, Međimurska, Primorsko-goranska, Krapinsko-zagorska); treća, sa šest županija koje imaju smanjenje broja stanovnika između 20 i 40% (Koprivničko-križevačka, Osječko-baranjska, Brodsko-posavska, Vukovarsko-srijemska, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska); četvrta, s pet županija koje imaju smanjenje broja stanovnika između 40 i 60% (Karlovačka, Šibensko-kninska, Požeško-slavonska, Ličko-senjska, Sisačko-moslavačka). Očekivane su promjene zaista drastične jer će porast broja stanovnika do 2051. godine imati samo Zadarska i Zagrebačka županija i to isključivo zbog porasta broja stanovnika starog 65 i više godina. Nastavljanjem dosadašnjih demografskih trendova broj mladih (0–14 godina) smanjio bi se u svim županijama u granicama od 11,4% u Zadarskoj do čak 75,6% u Sisačko-moslavačkoj županiji.⁸ Zbog ograničenog prostora, razmotrit ćemo promjene po velikim dobnim skupinama samo za Hrvatsku (Tablica 4). Projekcije dobne strukture stanovništva Hrvatske pokazuju: prvo, broj mladih (0–14 godina) smanjuje se do 2051. godine za 35,5% i prema udjelu u ukupnom stanovništvu pada na 12%. Drugo, broj stanovništva u radnom kontingentu (15–64 godine) također se smanjuje do kraja projiciranog razdoblja za 31,5% i prema udjelu u ukupnom stanovništvu pada sa 67 na 57%. Treće, broj staroga stanovništva (65 i više godina) do 2051. godine porastao bi za 40,8%, dok bi njihov udjel u ukupnom stanovništvu porastao čak na 31%. Ukupno bi se stanovništvo Hrvatske prema tome smanjilo u projiciranom razdoblju isključivo zbog smanjenja broja mladih i broja stanovnika u radno sposobnoj dobi, istodobno bi značajno porastao broj osoba starih 65 i više godina. Ukupne i strukture demografske značajke već sada od kreatora javnih politika zahtijevaju oblikovanje nove ekonomske, porezne, zdravstvene, mirovinske, obrazovne, socijalne, obiteljske politike i općenito javnih politika na koje utječu demografske promjene. I bez rasta standarda u zadovoljavanju elementarnih potreba umirovljeničke populacije rast će javni rashodi, jer zbog dugoročnog opadanja fertiliteta naraštaji koji ulaze u umirovljeničku dob uvijek su brojniji u odnosu na naraštaje koji pristižu u radnu dob. Stoga i u situaciji pune zaposlenost valja očekivati produbljivanje, u srednjem i posebno dugom roku, poteškoća u mirovinskom i zdravstvenom sustavu. Recentne demo-

⁸ Usp. *Isto*, 36–43.

grafske trendove u Hrvatskoj nemoguće je zaustaviti i preokrenuti u pozitivnom smjeru bez promišljene sustavne dugoročne državne intervencije, od lokalne zajednice do središnjih državnih institucija. Provođenjem niza međusobno koordiniranih mjera pronatalitetne i redistributivne populacijske politike u dugom roku mogu se preokrenuti nepovoljni demografski trendovi, a to pokazuju iskustva nezanemarivog broja europskih zemalja.

Slijedi li Hrvatska europske demografske trendove?

U Hrvatskoj još od 1990-ih (držimo zbog nerazumijevanja a ne iz nekih drugih pobuda) jedan dio u medijima prisutnije hrvatske intelektualne elite negativno tretira oblikovanje populacijske politike. Obično se iznosi posve pogrešna tvrdnja da Hrvatska po demografskim trendovima slijedi razvijene europske države. Brojčane činjenice kazuju da to nije istina, što potvrđuje Tablica 4. Općepoznata je činjenica da je u Europi fertilitet nizak (mjeren totalnom stopom fertiliteta – TFR) i rijetke su europske zemlje koje imaju TFR iznad razine potrebne za jednostavnu zamjenu generacija. No od dvanaest najrazvijenijih europskih zemalja njih devet ima i najbolje demografske trendove. Najviši fertilitet imaju najrazvijenije europske zemlje poput Norveške, Švedske, Francuske, Nizozemske, Ujedinjenog Kraljevstva, Danske itd, a potomje imaju i najviše stope zaposlenosti ženskoga stanovništva u fertilnoj dobi. Međutim, u razvijenim državama s relativno povoljnim fertilitetom znatan je udio žena koje rade s nepotpunim radnim vremenom. To se prije svega odnosi na skandinavske zemlje, koje usto imaju i druge dobro razrađene mjere pronatalitetne obiteljske politike. Rijetka iznimka među najrazvijenijim europskim državama koje nemaju viši fertilitet jest Njemačka koja je pod povijesnim opterećenjem, ali je usto i tradicionalna država blagostanja bez razvijenih javnih politika skrbi za djecu koje bi podupirale usklađivanje obiteljskoga života i plaćenog rada. Pokazalo se da su izrazito niske fertilitetne aspiracije u Njemačkoj unatoč dugačkom trajanju roditeljskih dopusta u velikoj mjeri posljedica tradicionalne podjele rada u obitelji i neravnopravnog položaja žena na tržištu rada.⁹

⁹ Usp. Nada STROPNIK – Jože SAMBT, Parental leave and child benefit: attitudes, preferences and possible impact, u: *Revija za socijalnu politiku*, 14 (2007.) 3–4, 47–371.

Tablica 4. Totalna stopa fertiliteta (TFR) u odabranim europskim zemljama od 1980. do 2013. godine

TFR	1980. god.	1985. god.	1990. god.	1995. god.	2000. god.	2005. god.	2013. god.
Francuska	1,9	1,9	1,8	1,7	1,9	1,9	2,0
Irska	3,2	2,5	2,1	1,8	1,9	1,9	2,0
Island	2,5	1,9	2,3	2,1	2,1	2,1	1,9
Švedska	1,7	1,7	2,1	1,7	1,5	1,8	1,9
UK	1,9	1,8	1,8	1,7	1,6	1,8	1,8
Norveška	1,7	1,7	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8
Finska	1,6	1,6	1,8	1,8	1,7	1,8	1,8
Danska	1,6	1,5	1,7	1,8	1,8	1,8	1,7
Bugarska	2,1	2,0	1,8	1,2	1,3	1,3	1,5
Hrvatska	2,0	1,8	1,6	1,6	1,4	1,5	1,5
Austrija	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4
Italija	1,6	1,4	1,3	1,2	1,3	1,3	1,4
Njemačka	1,4	1,4	1,5	1,3	1,4	1,3	1,4
Grčka	2,2	1,7	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3
Poljska	2,3	2,3	2,1	1,6	1,4	1,2	1,3
Španjolska	2,2	1,6	1,4	1,2	1,2	1,3	1,3

Izvor: Eurostat (2015.)

Zato su žene u Njemačkoj kada rode uglavnom prisiljene privremeno napustiti posao. Primjer Njemačke pokazuje kako samo novčani poticaji nisu dovoljni. Njemačka unutar Europske unije pripada skupini zemalja s najslabijom institucionalnom podrškom obiteljima s djecom.¹⁰ To pokazuje kako, bez odgovarajuće javne infrastrukture koja će omogućiti usklađivanje obiteljskog života i plaćenog rada, samo novčani poticaji nisu dovoljni, jer Njemačka za pronatalitetnu politiku izdvaja zaista velika sredstva. Institucionalna podrška posebno dolazi do izražaja ako je žena s djecom zaposlena u sektoru gdje se često radi prekovremeno i vikendom. U pogledu institucionalne skrbi o djeci zaposlenih majki situacija je u Hrvatskoj, uz stambene probleme i nezaposlenost mladih, zamjetno nepovoljnija u odnosu na zemlje s relativno povoljnim fertilitetnim trendovima. Ustanove koje pokrivaju razne oblike usluga u skrbi

¹⁰ Usp. Jürgen DOBRITZ, Germany: Family diversity with low actual and desired fertility, u: *Demographic Research*, 19 (2008.) 26, 557–598.

o djeci ni kapacitetom ni radnim vremenom ne prate potrebe zaposlenih žena kako bi se uskladile njihove radne obveze i obiteljski život.¹¹ Tomu treba dodati sljedeći problem: sve rašireniju pojavu zapošljavanja mladih žena na određeno vrijeme, što djeluje obeshrabrujuće na ulazak u brak i rađanje djece. Zapošljavanje na određeno vrijeme i nesigurnost posla djeluju destimulativno na fertilitet. Gledano samo čisto ekonomski, država snoseći dio troškova podizanja djece investira u buduću radnu snagu. Razvijeni Zapad uz sve iznesene poteškoće relativno dosta investira u pronatalitetnu politiku. Primjerice, Francuska još od 1930-ih ulaže u pronatalitetnu politiku i danas ima totalnu stopu fertiliteta gotovo na razini potrebnoj za obnavljanje stanovništva u istom broju. Neki će pomisliti da su useljenici podigli natalitet i da zahvaljujući njima Francuska ima tako visoku totalnu stopu fertiliteta, gotovo 2,1. Da je to tako, mjereno brojem useljenika, onda bi Njemačka imala bolje demografske trendove, a nema ih. U Hrvatskoj se stanovništvo već više od četiri desetljeća generacijski ne obnavlja, jer je totalna stopa fertiliteta (TFR) pala ispod razine od 2,1 djeteta po ženi, nužnog za jednostavnu reprodukciju. Brojčani demografski pokazatelji su jasni, jer prema razini TFR-a u zadnjih desetak godina od oko 1,4 obnoviti će se jedva 2/3 stanovništva u Hrvatskoj. Danas je u Hrvatskoj totalna stopa fertiliteta 1,48. Prema relativno novijim istraživanjima u Hrvatskoj postoji tradicionalno mišljenje o vrijednosti braka i djece. Deskriptivna analiza vrednota za uspješan brak prema istraživanjima EVS – 2008. pokazuje da brak danas nije smatran zastarjelom institucijom, iako se u odnosu na rezultate istraživanja EVS – 1999. blago smanjio (s 85,3% na 80,9%) broj onih koji se ne slažu da je brak zastarjela institucija.¹² Svaka mjera koja omogućuje mladima zasnivanje obitelji dala bi rezultate, unatoč očitom utjecaju (post)modernog društva. Naravno, situacija se mijenja pa i sustav životnih vrednota ima utjecaja, ali to ne u tolikoj mjeri kako se obično misli. Postavlja se pitanje u čemu se razlikuje sustav životnih vrednota u Francuskoj ili Švedskoj od istih u Hrvatskoj da bi se time tumačio nizak fertilitet u Hrvatskoj. Više opsežnih istraživanja pokazalo je da u Hrvatskoj, kao i u preostalim bivšim socijalističkim zemljama, ali i u Italiji i Španjolskoj, na mali fertilitet i neulazak u brak i neimanje djece jako utječu, između ostaloga, egzistencijalni problemi, a to su nezaposlenost i nesi-

¹¹ Usp. Ivana DOBROTIĆ – Teo Matković – Jelena BARAN, Zaposlenost žena i pristup sustavu predškolske skrbi za djecu u Hrvatskoj: postoji li veza?, u: *Revija za socijalnu politiku*, 17 (2010.) 3, 363–384.

¹² Usp. Josip BALOBAN – Josip ŠIMUNOVIĆ – Krunoslav NIKODEM, Bitne vrednote za uspješan brak u Hrvatskoj (EVS – 2008.) – saznanja i poticaji za djelovanje, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 2, 597–622.

gurna zaposlenost mladih i teško rješivi stambeni problemi mladih.¹³ Kako nekada tako i danas Hrvatska nema nikakve strategije kojom bi se rješavali temeljni egzistencijalni problemi mladih. Stoga oni u tom pogledu nemaju slobodan izbor. Osim toga, potonja su istraživanja pokazala da je u Hrvatskoj vrlo raširena diskriminacija žena s malom djecom, kako pri zapošljavanju tako i onih koje su već zaposlene.

Pokušali smo pokazati stanje i projiciranu demografsku budućnost u Hrvatskoj. Duboko ukorijenjeni dugogodišnji depopulacijski procesi u Hrvatskoj postali su, po svemu sudeći, gotovo normalni za dominantne političke, gospodarske i društvene elite. Povremeno se javljaju među nositeljima političke vlasti namjere aktivnijeg pristupa rješavanju demografske problematike, ali se na tomu i ostaje.

¹³ Usp. Anđelko AKRAP I DR., *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*; Anđelko AKRAP – Ivan ČIPIN, *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj – zašto smo neoženjeni i neudane*, Zagreb, 2006.; Anđelko AKRAP – Ivan ČIPIN, *Fertilitet i zaposlenost u Hrvatskoj*, Zagreb, 2011.